

TRE REVOLUTIONER

Av kanslirådet, jur. dr CURT ROHTLIEB

UNDER de bittra idéstrider, som vår tid fått bevittna, är det svårt att upptäcka några värdenormer, som allmänt erkännas såsom obetingat bindande. För säkerheten och freden i världen är detta ödesdigert. Men en återblick på äldre tiders tankeliv ger kanske en viss möjlighet att finna bestående värden. Gränserna för vårt vetande ha flyttats ofantligt långt tillbaka i tiden under de senare generationernas forskning. I denna kan man finna bekräftelse på att historien ständigt upprepar sig och likväl ständigt förnyar sig. Men framför allt blir man botad för överskattningen av vår tids intellektuella resurser, när det gäller livsåskådning och värdenormer.

Av de äldsta kulturområdena äro som bekant isynnerhet Egypten, Kina och Indien intressanta ur religiös och samhällelig synpunkt. I dessa tre kulturområden ägde långt före vår tideräkning omvälvningar rum, som hävdade ideella värden. De visade tillika en påfallande analogi. Det finnes visserligen andra kulturområden, som stå oss närmare; Jerusalem och Aten tänka vi då på i främsta rummet. Men även till Babylonien, som bestämt vår tidsindelning, och mycket annat stå vi i skuld. Den bekante historiefilosofen Arnold J. Toynbee räknar i sin översikt över hela världshistorien med ej mindre än 21 kända kulturer, men de flesta av dem äro till sin verkliga innebörd rätt dunkla.

För den materialistiska historieskrivningen framstå de revolutioner, som i Egypten under farao Echnaton, i Kina under Konfutse och i Indien under konung Asoka ledde till en ny livsuppfattning, såsom mycket svårförklarade. I samtliga fall synas ideella faktorer ha brutit igenom med elementär kraft.

Echnaton ville ersätta skaran av egyptiska gudar med en, alltså en reform av övervärldslig art. Konfutse ville ge människans inre och yttre liv ett nytt innehåll genom att låta förnuftet tygla de stridiga känslorna. Asoka ville göra altruistiska känslor, människokärlek och sympati till dominerande krafter under lagens välde. Alla tre vägarna kunde leda till ett harmoniskt samhällsliv,

motiverat på olika sätt. I förhållande till det rådande samhället betydde de tre idealen en djupgående revolution.

Äldst i tiden kommer Echnatons nästan extatiska förkunnelse. Den saknade ej alldeles förutsättningar av politisk art. Ett traditionsrikt prästerskap, företrädare för en talrik gudaskara, hade vid Echnatons regeringstillträde omkr. år 1370 före Kristi födelse utvidgat sitt maktområde på bekostnad av både kungamakt och borgerlig självständighet. Ett ceremoniväsen av invecklad beskaffenhet behärskade religiositeten samtidigt som de frön till monotheism, som läran om en övergud innehöll, pekade framåt. Vad man har kvar av denna idékamp framstår klarare i den solhymn, som gjort Echnatons namn odödligt än i edikt och inskrifter.

Hymnen riktar sig till »Aton», som uppfattas som en levande gud, ej blott såsom himlakroppen solen, och som alltings skapare. I poetiskt språk skildras hela naturens jubel över Atons makt. Födelsens under är Atons verk i både människor och djur. Han är allsmäktig, han allena Gud, vårdande hela mänskligheten. Han styr årstidernas gång och alla varelsers lopp, talar i människornas hjärtan och har uppenbarat sanningen för sin tjänare Echnaton.

Detta var ett jättesteg från krass vidskepelse till förändligad dyrkan. I ord och bild från denna tid framställas, huru djuren och hela skapelsen deltaga i denna dyrkan. Och inför den allsmäktige voro alla folk bröder. Kunde en säkrare borgen för evig fred tänkas? Konungen själv är synbarligen fylld av den nya sanningen och tillfogar, sedan han väl kommit till klarhet därom, städse till sitt namn »han som lever av sanning». Denna monoteism var starkt panteistiskt färgad, och enheten med skaparen krävde den högsta moraliska rening.

Vad man vet om Echnatons spekulation ger dock vid handen, att det hänförda skådandet av gudomen och dess uppenbarelseformer för honom var viktigare än någon moralkodex. Tron var viktigare än samhällslivet. Men något egentligt lärosystem utbildades ej, eller om ansatser gjordes, ha de försvunnit i en fientlig eftervärlds glömska.

Den nya läran medförde för det härskande prästerskapet en katastrof. Deras gud Amon och de främsta prästerna utträngdes från sina besittningar. Dyrkan av hela den gamla gudaskaran förbjöds och man sökte på tempel och monument utplåna alla namn på andra gudar än Aton. Konungen själv, i vilkens tidigaste namn, Amonhotep, guden Amons namn ingått, antog det nya namn, varunder han är känd. Även de riter och anspelningar på äldre guda-

myter, som varit vanliga vid officiella fester, förbjödos. All gammal vidskepelse skulle utplånas. Man märker samma strävan i gravskicket, som renades från demondyrkan. Den lydriad, som visades dessa påbud, vittnar både om den absoluta härskarmaktens och den store reformatorns personliga välde.

Det är ej underligt, att en sådan radikalism framkallade en reaktion, som efter reformatorns död utplånade det mesta av hans reformer. De monoteistiska tendenserna fortlevde dock, ehuru undanträngda. Revolutionen på det andliga området kunde ej göras ogjord. Man märker inflytanden härifrån både till judiskt, orientalistiskt och grekiskt tänkande, ehuru man ej kan skönja vägarna. Echnatons tanke har aldrig dött. Men hans verk avbröts hastigt och definitivt.

I Kina skedde den religiösa omvälvningen senare och genomfördes långt varsammare. Något prästvälde hade aldrig existerat. Konnugen själv hade såsom »himmelens son» prästerlig värdighet samt förmedlade och ledde världens öden med en mängd feodalherrar under sig. En omfattande filosofisk litteratur, riktad mera på jordiska frågor, naturen och samhället, än på det gudomliga, hade alltifrån 1100-talet före Kristus — kanske även tidigare — utvecklats. Vid Konfutses framträdande omkring år 500 före Kristus hade emellertid inre oroligheter rubbat samhällslivet. Upplösning och anarki hotade.

Uppgiften blev därför att rädda och samla den gamla litteraturen samt utveckla dess grundsatser till ett samhällsnyttigt system. Ett drag av nykterhet kom att vila över hela det kinesiska tänkandet. Gentemot det överhandtagande våldet och rättslösheten satte Konfutsen ett på sedvana grundat system av regler för det rätta och passande. Blott jordelivets makter intresserade honom — och hans läror blevo därför bestående i högre grad än Echnatons metafysik. Naturmystik, dyrkan av de hemlighetsfulla makter, som satte årstiderna i gång och frambragte allt levande, hade ingalunda saknats i det äldre kinesiska tänkandet, men hade petrifierats genom alltmera invecklade riter för att hylla och tillika betvinga dessa makter. Konfutsen vände sig därifrån till de synbara samhällsföreteelserna, dock utan förnekelse.

Men han var blott en ämbetsman i beroende ställning, låt vara av hög rang och förnäma anor. Kring sig samlade han en skara lärjungar och sökte vinna gehör — delvis med framgång — hos maktägande furstar. För sin samtid var hans betydelse dock rätt begränsad. Huvudpunkterna i hans läror, såsom de efter hand ut-

vecklades, voro, att målet för all uppfostran skulle vara själslig utveckling, ej lärt pedanteri, men att blott de sedan forntiden skapade riterna och sedvänjorna gävo stadga åt individen och samhället. Forntidens visdom skulle anvisa vägen, men först genom personlig fromhet och plikttrohet kunde man uppnå samklang med världsalltets och samhällets givna ordning. Lagarna äro heliga; den som söker sanning och frid måste foga sig i dem.

För den enskilde blir odling av den egna personligheten i fädernas anda, självkultur, huvudmålet. Som en förutsättning härför antar han, att människans natur i sig är god och fullkomnas genom övning i dygderna uppriktighet, pålitlighet och vetande. Med detta senare följer barmhärtighet och rättrådighet. Dessa bud gällde lika mycket enväldshärskaren som hans undersåtar. Ömsidighet måste präglade deras förhållande.

Inom den vidsträckta kinesiska kulturvärlden ha visserligen många andra strömningar under tidernas lopp satt spår, men de medborgerliga dygdernas religion har blivit den bestående vinsten av Konfutses revolt mot anarki och laglöshet.

För Indiens historia medförde brytningen mellan brahmaism och buddhaism en djupgående andlig kris. I likhet med förhållandet i Egypten var det en upplyst despot, som røjde upp med traditionella missförhållanden, men det var ej endast på det rent religiösa området, som revolutionen skedde, utan, som i Kina, på det profana. Härskaren över det vidsträckta rike, som bildats årtiondena efter Alexander den stores död, Asoka, sträckte sitt välde över ett flertal kring hela Indien spridda lokala kungadömen. Över allt var samhällsformen präglad av brahmaismen, stelnad redan då i ett kastvälde, där den traditionsbundna prästkasten dominerade. En gudaskara med fantastiska skepnader och delvis primitiv grymhet behärskade tankelivet. Detta uteslöt ej en djupsinnig och förändligad spekulatation, som i nyare tider åter kommit till heders, men som var otillgänglig för mängden. Både från de halvgrekiska staterna i väster och det buddhistiska Kina förnummos dock impulser, som hos Asoka väckte gensvar.

De lokala kungarnas enväldsmakt bands i viss mån av den heliga lag, som säkrade kasternas rättigheter och de enskildas livsföring och som prästerna hade att tolka. En härskarmakt över kungarna hade gammal hävd och utövades med erövrarens rätt av Asoka över större delen av Indien. Kastväsendet var väl ej så fast organiserat, som det senare blev, och de för samhällslivet grundläggande heliga normerna utbildades genom nya kommentarier

oavlatligt. Men de traditionella grunddragen av primitiv barbarism bibehölls. Mot brahmaismen stod ej blott den hos många primitiva stammar bibehållna animismen, utan även Jainismen med dess själavandringsslära och asketism och den från Kina inträngande livskraftiga buddhismen. Det var denna senare, högtstående religionsform som i Asoka fann en hängiven beskyddare.

Gent emot brahmaismens invecklade riter och självplågande asketism satte den buddhaistiska riktningen i Indien meditationen, visionärt sanningssökande och from vandring. Man märker en tydlig släktskap med Konfucius. Såsom en förkämpe för rättvisa, ordning och mänsklighet framstår för eftervärlden Asoka, känd genom bevarade lagar från en tid, om vilken vi i övrigt veta blott föga. En upplyst despot, en filantropisk reformator av samma släkte som den romerska guldålderns och upplysningstidens härskare.

Hans väg till makt gick genom blodiga krig och avrättningar, likasom många av hans likars, men en trovärdig tradition berättar, att själva krigens fasor väckte honom till besinning om härskarens plikter mot sitt folk.

Enligt ett edikt, bevarat såsom inskrift på ett monument, önskade han, att de oavhängiga gränstrakterna ej skulle frukta honom, utan ha förtroende för honom och njuta välstånd, ej bekymmer av honom. En rätt ovanlig önskan från en segerrik fältherre och härskare. Fred tycks även hava rått under senare delen av hans regering. Hans inre reformer togo sikte på ordnat familjeliv, vänlig behandling av slavar och djur, hänsyn till och frikostighet mot religionens förkunnare, fördragsamhet, barmhärtighet och sund livsföring samt framför allt rättvisa. Bland de ännu vilda djungelstammarna sökte han utbreda högre religionsformer. Han gynnade även buddhismens helgedomar. Men han var en ivrare mera för livsformer än trosformer. Man känner från hans tid ett under hans ledarskap avhållet buddhaistiskt prästmöte för att bilägga trosstrider. Till Syrien, Egypten och Grekland sände han även — med okänt resultat — missionärer.

Det vidsträckta rikets sönderfall efter Asokas död utplånade ej helt hans reformer. På Ceylon kodifierades och bevarades det buddhaistiska prästmötets lärosatser, som därefter spredos till Burma och Siam. Under århundraden bevarade traditionen hans namn såsom ett ideal av rättvisa och härskarplikter. Idealerna brukade dock visserligen vara betydligt upphöjda än verkligheten.

Bland historiens otaliga materiella och andliga omvälvningar kunna de här skildrade tjäna som paradigm på tre huvudtyper.

Vilken av dessa man föredrar är naturligtvis en smaksak. Varför misslyckades Echnatons reform? Göra de rena idealen i sinnevärlden kanske mera skada än gagn? Mera livskraft hade Konfutses insats i världsutvecklingen. Den har visserligen väsentligen omstöpts under sin färd genom länder och tider, men likväl färgat örakneliga släktleds livssyn. Men dess passivitet och världsfrånvändhet har förlamat all kamp mot våldet. Syntesen hos Asoka fyller då samhällslivets fordringar bättre. Men den var knuten till en självhärskare och måste förlora sin, om ej livskraft, dock växtkraft med honom. Blott en organiserad och fortlevande folkgrupp, aristokratisk eller demokratisk, kan föra traditionen vidare effektivt.

Men den största av revolutioner, kristendomen? Ja, vi ha ej den nödiga distansen för att bedöma, varför dess verkningar ej äro större. Man kan naturligtvis peka på den ofantliga skillnaden mellan å ena sidan evangeliernas predikan om fullständig fattigdom, messiasförbuden och förakt för världen samt å andra sidan kyrkornas religion. Därmed är dock föga vunnet. Den revolution, som medför fred och broderskap, vänta vi ännu på. Men att alls vänta är ett hoppfullt tecken.
